

ГОСПОДАРСЬКИЙ (КОМЕРЦІЙНИЙ) ТА ЦИВІЛЬНИЙ ОБОРОТИ: СУТНІСТЬ ТА ВІДМІННОСТІ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Безух О. В.,

доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник

НДІ приватного права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України

В статті аналізується сутність господарського (комерційного) і цивільного оборотів та їх відмінності в умовах ринкової економіки.

Ключові слова: господарський оборот, цивільний оборот, економічна конкуренція.

В умовах подальшого шляху України до ринкової економіки та економічної інтеграції з Європейським Союзом постає питання оцінки правового впливу на економічні відносини та шляхи його удосконалення. Основу будь-яких відносин в умовах ринку становлять відносини між підприємцями (суб'єктами господарювання) та споживачами (фізичними та юридичними особами). За своєю природою ці відносини є приватноправовими.

Розглядаючи пануючі в Україні погляди на стратегію модернізації приватного права в сучасних умовах, слід констатувати, що науковці бачать модернізацію, насамперед, у рецепції принципів римського приватного права, визначення такої рецепції як методологічного імперативу. Що цікаво, у стратегії модернізації приватного права в сучасних умовах відсутнє будь-яке посилення на регулювання економічних відносин взагалі та ринкових зокрема [1]. Враховуючи, що римські юристи не займалися бізнесом майже півтори тисячі років, а суспільні відносини, особливо в економічній сфері, зазнали суттєвого розвитку, такий підхід у сфері регулювання приватних економічних відносин є відверто помилковим. Не випадково Р. Саватьє слушно зазначив, що відносини приватної власності, які є базовими в римському праві, перебувають у непримиримій суперечці з сучасним рівнем розвитку виробничих кіл [2, с. 93]. Це ставить питання про диференціацію приватних відносин та їх розуміння в межах поширених посилань на цивільний та господарський оборот.

У дореволюційній правовій доктрині цивільним оборотом вважалася сукупність всіх юридичних угод, які здійснювали особи в суспільстві. При цьому поняття «цивільний оборот» вважалася родовим по відношенню до поняття «економічний оборот» [3]. З розвитком економічних відносин поняття «цивільний оборот» як «економічний оборот» застосовувалося як для ідентифікації відносин в адміністративній радянській економіці, так і для визначення ринкових відносин як його сьогодні намагаються застосовувати.

У радянські часи С. М. Братусь визначав цивільний оборот як сукупність юридичних фактів (планових та інших адміністративних актів, правочинів, подій, інших правостворюючих актів) і правовідносин, що з них виникають, в силу яких здійснюється перехід майна від одного суб'єкта права до іншого. Цивільний оборот охоплює не лише оборот товарів, а й передачу майна безоплатно, опосередковує передачу майна у власність, в оперативне управління, в тимчасове володіння, а також у вигляді відшкодування шкоди [4].

У сучасній літературі Є. О. Суханов визначає цивільний оборот як сукупність угод, що укладаються суб'єктами цивільного права, і зобов'язальних відносин, що виникають на цій основі. Цивільний оборот являє собою юридичну (цивільно-правову) форму товарообміну як сукупності економічних відносин по переходу матеріальних благ від одних осіб до інших. Об'єкти цивільного обороту – різні матеріальні і нематеріальні блага, які є виробами в економічному значенні, включаються до цивільно-правової категорії майна, а сам цивільний оборот називають тому також товарним, або майновим, оборотом. Та частина відносин цивільного обороту, учасниками яких виступають професійні підприємці (комерсанти), підпадає під поняття підприємницького, або комерційного, обороту. Категорією «цивільний оборот» охоплюються угоди не тільки з відчуження речей, а і за їх тимчасового використання (наприклад, на засадах оренди); угоди, які оформляють обмін не тільки речами, а й результатами робіт і послуг, а також надають можливість використовувати результати творчої діяльності і деякі інші нематеріальні блага, які є виробами; угоди оплатного і безоплатного характеру [5].

Дуже показовим є те, що Є. О. Суханов виокремлює з цивільного обороту відносини, учасниками якого є професійні підприємці (комерсанти), тобто в межах цивільного обороту існує ще й підприємницький, або комерційний, оборот, ознаки та підстави його виокремлення, співвідношення з родовим цивільним оборотом в цивільному праві не розглядаються. Враховуючи, що, за визначенням Є. О. Суханова, суб'єктами цивільного обороту є суб'єкти цивільного права, підприємці за статусом та особливостями від них відрізняються.

В ЦК УРСР предметом правового регулювання було визначено майнові і пов'язані з ними особисті немайнові відносини, а основою майнових відносин є соціалістична система господарства і

соціалістична власність. Згідно з сучасним ЦК України цивільним законодавством регулюються *особисті* (курсив наш – О. Б.) немайнові та майнові відносини (цивільні відносини). Тобто, коли ЦК УРСР регулював усі майнові відносини, в тому числі ті, що виникали з адміністративних та інших публічних актів і відносин, то згідно з ЦК України цивільним законодавством мають регулюватися лише особисті майнові відносини. Виникає запитання: чи є оборот товару та сучасні ринкові відносини особистими, чи можливо їх впорядковувати на принципах цивільного права?

Слід акцентувати увагу, що в економічних ринкових відносинах їх суб'єкти виступають не як особистості, а, в першу чергу, як економічні суб'єкти, волю яких визначають економічні закономірності. Загальновідомим є прислів'я: нічого особистого, лише бізнес. Об'єктом цивільних відносин є об'єкти цивільного права, визначені ЦК України. В економічному обороті також здійснюється передача певних об'єктів прав від одних суб'єктів до інших, які в умовах ринку набувають інший правовий статус – статус товару. Суб'єктами відносин є підприємці (суб'єкти господарювання) та споживачі, які можуть розглядатися як окремі особи, так і групи осіб (як одна особа), мають особливий правовий статус та протилежні економічні інтереси.

Основними об'єктами правовідносин в ринковій економіці є товар і гроші, які складають оборот за загальновідомою формулою: гроші – товар – гроші. Поняття товару та грошей, як специфічного товару, в ЦК України не згадується. Специфікою товару є те, що він часто-густо має безособовий та безтілесний характер, характеризується оборотом на ринку певних правомочностей щодо товару, яким протистоїть право вимоги. Недарма Р. Саватьє вказав на можливість розщеплення права власності в економічному обороті на певні правомочності, які набувають власну реальність, оскільки вони самі по собі створюють майнові блага і є підстави для ствердження про самостійне право власності на це право. Додання слова «власність» окремій правомочності лише надає цьому праву більшу силу, виокремлює його, має тенденцію надання йому переваг по відношенню з конкуруючим з ним правом [2, с. 91].

У господарському законодавстві, зокрема Законі України «Про захист економічної конкуренції», товаром визнається будь-який предмет господарського обороту, в тому числі продукція, роботи, послуги, документи, що підтверджують зобов'язання та права (зокрема цінні папери), тобто предметом господарського обороту є товар. Згідно з європейським правом під товаром слід розуміти продукти, які можливо оцінити в грошах і які спроможні як такі формувати основу комерційної трансакції.

Законодавством встановлено сферу обороту товару (взаємозамінних товарів), тобто сферу господарського обороту, яким є ринок. Відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції» ринок товару – це сфера обороту товару (взаємозамінних товарів), на який протягом певного часу і в межах певної території є попит і пропозиція. Сьогодні саме поняття «господарський оборот» прямо пов'язане із поняттям «ринок», який є специфічним об'єктом правового впливу [6].

Конкурентні відносини мають певні особливості порівняно з класичним розумінням правовідносин. Так, Закон України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» як предмет дослідження для застосування механізмів захисту інтересів національного товаровиробника та врегулювання відносин при зростанні імпорту товарів на ринки України визначає не суб'єктів ринку, а безпосередньо товар, який конкурує з товаром, що є об'єктом спеціального розслідування. Тобто об'єкт правовідносин може бути важливішим ніж суб'єкт та бути відокремленим від волі суб'єктів конкурентних правовідносин.

Головним для визначення процесу конкуренції та обороту товару є не якості особи, що виробляє та реалізує відповідний товар, а властивості самого товару, який обирається споживачами. При цьому процес сприйняття відповідного товару споживачем може бути пов'язаний із виробником внаслідок наявності у нього певної ділової репутації, а може взагалі не пов'язаний з будь-яким виробником. Споживчі якості товару, відповідна його цінність та бажаність його придбання визначається виключно споживачем за його внутрішнім переконанням, що передбачає можливість впливу на нього з боку недобросовісних підприємців та інших викривлень у процесі його господарського обороту. Тобто господарський оборот на відміну від цивільного має певні характеристики (критерії), які не згадуються у визначеннях цивільного обороту, зокрема, взаємозамінність та безособовість товарів обороту, предметом обороту яких, крім продукції, робіт та послуг, є документи, що підтверджують зобов'язання та права (зокрема цінні папери), часові та територіальні визначення, наявність попиту і пропозиції, організований на принципах економічної конкуренції, має специфічні суб'єкти відносин (суб'єкти господарювання та споживачі), які можуть виступати як окремі особи або група осіб, що виступає як одне ціле. Особливу увагу слід звернути на те, що документи на товар, інші майнові вимоги можуть бути самостійним предметом господарського обороту, який відокремлений від права власності на товар. Таким чином, підтверджується висновок Р. Саватьє, що в економічному обороті відбувається розчленування певних прав на правомочності, які створюють окремі права власності та є предметом окремого обороту.

С. Є. Долгаєв слушно зазначив, що порівняно із «цивільним оборотом», який складають активні, вольові, правомірні дії, спрямовані на оборот об'єктів між його учасниками, розуміння

ринку через таку категорію як «оборот» передбачає ширше його тлумачення, яке додатково включає його суб'єктів та відносини, що виникають [7]. Головними ж суб'єктами відносин є не просто юридичні або фізичні особи, а підприємці та споживачі, які набувають окремого правового статусу. Відносини також зазнають трансформації та набувають статус відносин економічної конкуренції.

Щодо кола та статусу суб'єктів господарювання як учасників відносин економічної конкуренції, то вони визначені у ст.1 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Слід звернути увагу, що вони є іншими ніж ті, що зазначені у ГК України.

Іншою фігурою є споживачі (фізичні та юридичні особи), які є невід'ємним елементом, «арбітром» економічної конкуренції. Саме споживачі, вступаючи у приватний господарський зв'язок (господарські правовідносини) із суб'єктом господарювання з приводу придбання товару, надають такому суб'єкту перевагу, що створює публічний господарський зв'язок між суб'єктами господарювання на певному ринку, перетворюючи їх у конкурентів. Виникнення такого суспільного явища як економічна конкуренція унаслідок укладення системи правочинів на ринку докорінно відрізняє сучасний господарський оборот від цивільного, оскільки економічна конкуренція загалом відокремлюється від особистості, має публічний аспект та підкоряється власним правилам. Цивільне право не розглядає вплив правочину в межах цивільного обороту на інших осіб, ринок у цілому, умови обороту (бар'єри доступу на ринок, цінові умови, доступ споживача до інформації про умови обороту товарів, наявність різноманітних «дискримінаційних» умов) та таке явище як економічна конкуренція.

Економічна конкуренція є одним з головних елементів ринку та ринкових відносин, який забезпечує максимізацію прибутку та на цих підставах розширення масштабів виробництва. Конкуренція виступає як форма взаємодії ринкових суб'єктів і механізмів регулювання пропорцій на ринку [8]. Певні форми взаємодії (відносин) суб'єктів підлягають правовому врегулюванню шляхом встановлення правил діяльності (конкуренції) суб'єктів господарювання на ринках та умов обороту товарів, що є предметом діяльності таких суб'єктів.

У науковій літературі та правотворенні мало звертають увагу на те, що згідно з п. 8 ст. 92 Конституції України гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання визначаються виключно законами України. Слід підкреслити, що правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання не ототожнюються. Однакове виконання встановлених правил господарської діяльності передбачає рівність усіх суб'єктів в конкуренції, коли перемогу в економічних відносинах з іншими суб'єктами господарювання можна отримати лише завдяки власним досягненням.

Іноді суб'єкти господарювання ухиляються від виконання встановлених правил, що може і не передбачати настання відповідальності в звичайному розумінні, але рівність учасників конкуренції порушується і одні суб'єкти господарювання отримують неправомірні переваги над іншими. Відповідним чином порушуються і пропорції на ринку внаслідок збою механізму конкуренції, що тягне за собою негативні наслідки для умов господарського обороту.

За таких умов для регулювання господарського обороту застосування принципів «використання права» та «дозволено все, що не заборонено» є недостатнім, реалізація принципу свободи договору та правомочностей власності порівняно з цивільними відносинами набуває інших рис, встановлюються жорсткі правила (правила конкуренції) шляхом зобов'язування суб'єктів господарювання діяти певним чином.

Слід підкреслити, що ст. 6, 627 ЦК України начебто передбачають безмежну свободу договору всіх приватних осіб, але ст. 633 ЦК України здійснює, щонайменш, його суттєве обмеження у випадках, коли стороною договору є підприємець, покладає на нього обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо). Умови публічного договору незалежно від волі підприємця встановлюються однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому за законом надані відповідні пільги. Підприємець не має права надавати переваги одному споживачеві перед іншим щодо укладення публічного договору, якщо інше не встановлено законом. Підприємець не має права відмовитися від укладення публічного договору за наявності у нього можливостей надання споживачеві відповідних товарів (робіт, послуг).

На думку автора, все ж йдеться не про обмеження принципу свободи договору, а про те, що в цивільному і господарському оборотах принципи свободи договору мають різний зміст. За слушним визначенням С. Погребняка, принципи права – це найбільш загальні і стабільні вимоги, які сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей [9]. Оскільки ставиться питання про певні і чисельні виключення з принципу свободи договору, навіть надана класифікація обмежень свободи договору [10], постає питання про його стабільність, незмінність, що виключає застосування цього принципу у такому розумінні в господарському обороті. Провідні засади не можуть змінюватися або обмежуватися.

Як слушно визначив В. С. Щербина, ГК України на відміну від ЦК України надає перевагу у регулюванні договірних відносин закону, а не договору; для господарських договорів у багатьох

випадках характерним є застосування державного замовлення і державного оборонного замовлення, здійснення державних закупівель, а також використання типових і примірних договорів; в господарських відносинах досить важливими є обмеження договірної свободи приписами законодавства про захист економічної конкуренції тощо. Тому переносити принцип договірної свободи, притаманний певним цивільним правовідносинам, на відносини за участю суб'єктів господарювання, на нашу думку, немає достатніх підстав [11].

Стаття 633 ЦК України визначає договір, укладений підприємцем щодо реалізації товару, як публічний договір. Як слушно зазначає В. О. Горев, положення про те, що обов'язок підприємця здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до нього звернеться, обумовлений публічним характером його діяльності. Доведено, що публічний характер підприємницької діяльності встановлюється законодавцем. Підприємницька діяльність має публічний характер, якщо із закону або інших нормативно-правових актів випливає, що підприємець, який здійснює таку підприємницьку діяльність, зобов'язаний обслуговувати кожного, хто до нього звернеться, або в силу імперативних правових приписів має вважатися таким, що взяв на себе обов'язок обслуговувати кожного, хто до нього звернеться. На сьогодні публічний характер мають: а) види підприємницької діяльності, які прямо вказані в ч. 1 ст. 633 ЦК України; б) торговельний та інші види обслуговування фізичних осіб для задоволення їх особистих потреб; в) види підприємницької діяльності, які опосередковуються договорами, прямо названими в законі публічними [10]. Тобто договір, укладений підприємцем в процесі власної господарської діяльності, визначений як публічний тоді, коли згідно зі ст. 1 ЦК України предметом регулювання цивільного законодавства є особисті відносини. Виникає запитання, чому договір, укладений однією приватною особою з іншою, виявився публічним?¹ В умовах ринку договір є частиною (елементом) публічних явищ: економічної конкуренції, ринкових відносин, забезпечення добробуту суспільства та його економічної безпеки тощо та не передбачає самостійного ізолюваного існування, як це досліджується в цивільному праві. Договір в господарському обороті є одним із правових інструментів формалізації ринкових відносин та є об'єктом публічного інтересу. Сама конструкція договору жодним чином не відображає сутності та змісту відносин, що виникають на ринку, в цілому.

Зміст економічних ринкових відносин визначається інтересами багатьох сторін, метою правового регулювання, яка визначає правовий режим регулювання та модель відносин як правових. Щодо господарських ринкових відносин, то, за слушним визначенням Т. В. Боднар, призначенням ГК України та інших актів господарського законодавства щодо регулювання договірних відносин (договірних зобов'язань) є регулювання відносин, якщо таким договірним відносинам (договірним зобов'язанням) властива публічно-правова складова, що знаходить свій прояв у публічному інтересі [12].

При цьому, як справедливо зазначив І. В. Дрішлюк, економічна нерівність сторін впливає на співвідношення прав та юридичних обов'язків суб'єктів договору, що, у свою чергу, впливає на механізм укладення та правові наслідки порушення вимог законодавства щодо публічного договору [13].

Для компенсації асиметрій, що виникають унаслідок вчинення правочинів на ринку, держава встановлює правила ведення господарської діяльності (фактично в ринкових умовах це правила конкуренції), які передбачають створення певного господарського правового порядку та інститутів для його підтримання. Унаслідок вчинення приватними особами правочинів, окрім договірних, також виникають відносини економічної конкуренції, які мають публічний характер, охоронні відносини щодо захисту споживачів та економічної конкуренції, додаткові господарські зобов'язання, пов'язані із захистом споживачів. Це обумовлено публічним інтересом до змісту економічних приватних відносин. У сукупності зазначені відносини створюють умови обороту товару на ринку, тобто господарський оборот.

Як слушно зазначає Н. М. Корчак, ринок та ринкові структури розглядаються як цілісна, відкрита, багаторівнева система, окремі компоненти якої (для товарного ринку – це умови обороту, для видів ринкових структур – це система умов, в яких здійснюється конкуренція) складають діалектичну єдність [14].

Для того, щоб така система працювала, а також здійснювався справедливий, ефективний оборот товарів, держава створює правила конкуренції (правила поведінки на ринку), окремою частиною яких є відповідальність за їх порушення, які функціонують на підставі інших принципів та механізмів, ніж цивільний оборот. В таких правилах публічні правові заборони є важливим

¹ На думку автора, такий підхід щодо публічності договору, який укладається підприємцем, відображає сутність суспільних процесів, оскільки відбувається унаслідок суспільного розподілу праці та економічної конкуренції, захищає публічні економічні інтереси, які певним чином збігаються з приватними. В економічному житті не може бути місця «голому» приватному егоїзму, оскільки це призводить до руйнування нормального розвитку економіки, монополізації та олігархії економічного життя, що відбулося в Україні. Договірні відносини, окрім приватного регулювання з боку учасників, визначаються та корегуються публічно-правовими засобами, що змінює не лише порядок реалізації правомочності, а й їх зміст. Водночас виникає термінологічне зауваження, оскільки між приватними особами виникають приватні відносини, хоча вони і зазнають суттєвого впливу з боку держави та інших публічних явищ (економічна конкуренція, соціальна відповідальність тощо).

елементом регулювання приватних відносин, що забезпечує вольове утримання таких суб'єктів від здійснення небажаних дій. В цьому сенсі норми антимонопольного законодавства є суттєвим елементом договірного господарського права, приписи та заборони якого забезпечують господарський (економічний, ринковий) оборот.

Однією з кваліфікуючих ознак господарського обороту є його системний характер. Як зазначив І. Б. Родіонов, при системному підході об'єкт дослідження представляється як система. Саме поняття «система» може бути віднесене до одного з методологічних понять, оскільки розгляд об'єкта досліджується як система та відмова від такого розгляду і залежить від завдання дослідження і самого дослідника. Існує багато визначень системи. Система є комплекс елементів, що перебуває у взаємодії. Система – це безліч об'єктів разом з відносинами цих об'єктів. Система – це безліч елементів, які перебувають в стосунках або зв'язках один з одним, що утворює цілісність або органічну єдність [15].

Цивільне право не передбачає регулювання систем відносин. Цивільний оборот розглядається як певна сукупність (механічна) правочинів, що задовольняє особисті потреби певних осіб. Воно не ставить питання про можливий вплив, навіть правомірного правочину, на умови укладення інших правочинів, оскільки це суперечить принципам свободи волі та свободи договору. Господарський оборот передбачає систему взаємопов'язаних відносин, яка бере свій початок з встановлення технічних регламентів та оцінки відповідності при введенні товару в оборот (виробництві), його стандартизації і сертифікації. Тобто введення товару в оборот відбувається до моменту укладення правочинів. В подальшому забезпечуються певні умови обороту та споживання товарів (ціна, якість, безпечність, однаковість, конкурентність, недискримінаційність тощо).

Господарський оборот як система відносин будується та функціонує відповідно до певних власних принципів, які є визначальними, провідними засадами побудови всіх ринкових відносин. Як слушно визначив С. Погребняк, принципи права мають пріоритет над нормами права. Норми формуються під впливом або на розвиток того чи іншого принципу або групи принципів і не повинні їм суперечити. Вони є зазвичай лише різними проявами дії принципів, засобами їх конкретизації. Принципи визначають зміст системи права та її структурних елементів, а також напрями їх подальшого розвитку [9].

У зв'язку із трансформацією економіки, пов'язаної із переходом на ринкові відносини, змінюються і принципи її регулювання. С. Погребняк зазначає, незважаючи на більшу стійкість принципів права відносно правових норм, оскільки вони залишаються незмінними протягом тривалого часу, така підвищена стійкість не заважає принципам еволюціонувати разом з суспільством [9]. В. С. Щербина підкреслює, що визначення переліку загальних принципів в теорії господарського права разом із однозначним розумінням їх змісту, більш чітко розуміння принципів правового регулювання відносин у сфері господарювання, відмінних від принципів правового регулювання цивільних відносин, надало б змогу чітко розмежувати предмети регулювання ЦК і ГК України і розв'язати надуману проблему «конкуренції кодексів» [11].

Автор зазначає, що в Україні відсутнє чітке розуміння принципів організації побудови господарських ринкових відносин [16]. В цьому сенсі нам необхідно здійснювати рецепцію принципів не з Римського права та його цивільного обороту, а з права сучасних ринкових економік, які визначають принципи сучасного господарського обороту.

Іншою відмінністю господарського обороту є виникнення феномена ринкової влади (існування реальної можливості впливати на умови обороту товару на ринку або намагання її отримати), коли економічно більш могутній суб'єкт приватних відносин диктує свою волю, має фактичну владу над більш слабким суб'єктом. Як зазначав К. Маркс: забезпечте капіталу 10 % прибутку, і капітал згоден на всяке застосування, при 20 % він стає жвавим, при 50 % позитивно готовий зламати собі голову, при 100 % він зневажає всі людські закони, при 300 % немає такого злочину, на який він не ризикнув би піти, хоча б під страхом шибениці [17]. Це обумовлює встановлення у сфері господарського обороту особливого порядку виникнення певних прав і обов'язків суб'єктів господарювання (отримання ліцензій, дозволів тощо), особливих санкцій та порядку їх застосування (адміністративно-господарські штрафи, відмінний від цивільно-правового порядок застосування неустойки та відшкодування збитків), застосування процедури відновлення платоспроможності суб'єктів господарювання, покладення додаткових зобов'язань згідно з законом тощо.

Сучасний господарський оборот відбувається відповідно до правил економічної конкуренції, які проявляються та функціонують у взаємопов'язаному комплексі правових явищ, що включає, по-перше, правові принципи, що забезпечують економічну конкуренцію, по-друге, правові приписи та заборони, які мають як нормативний, так і ненормативний характер (дотримання торгових та інших чесних звичаїв у підприємницької діяльності), по-третє, реалізацію органами влади та управління, суб'єктами господарювання правових принципів та приписів у сфері господарювання, які знаходяться у взаємозв'язку між собою та здійснюють вплив на весь господарський правовий порядок в ринкових умовах.

Висновок: цивільний та господарський оборот відрізняється: принципами побудови, правового регулювання та забезпечення обороту, його призначенням, правовим статусом учасників, порядком виникнення прав і обов'язків, економічними та, відповідно, правовими наслідками обороту, відповідальністю учасників та порядком її застосування тощо.

Господарський оборот – сукупність взаємопов'язаних відносин між учасниками ринку, яка виникає унаслідок руху товару на ринку. Такі відносини характеризуються побудовою на закономірностях та правилах економічної конкуренції, спеціальним статусом суб'єктів відносин, взаємозамінністю та безособовістю товарів обороту, можливістю розщеплення правомочностей власності, унаслідок чого предметом обороту крім продукції, робіт та послуг можуть виступати документи, що підтверджують певні правомочності, зобов'язання та права, які є самостійними по відношенню до майна, наявністю часових та територіальних меж обороту, попиту і пропозиції, спеціальної відповідальності за порушення правил обороту та порядком її застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Стратегія модернізації приватного права в сучасних умовах: збірник наукових праць/* За ред. В. І. Короля, Ю. В. Білоусова; НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. – К.: Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – 396 с.
2. *Саватье Р.* Теория обязательств: юридический и экономический очерк. Пер. с франц. Р. О. Халфиной. – М., 1972. – С. 93.
3. *Шершеневич Г. Ф.* Учебник торгового права (по изданию 1914 г.). – М., 1994. – С. 24.
4. *Большая советская энциклопедия.* – М.: Советская энциклопедия. – 1969–1978 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/81063>.
5. *Энциклопедия юриста* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eyu.sci-lib.com/article0000451.html>.
6. *Безух О. В.* Ринок як об'єкт правового впливу // Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення: збірник наукових праць. Випуск 3 / Беляєвич О. А., Бакалінська О. О., Гриняк А. Б. та ін.; за ред. О. А. Беляєвич. – К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. – С. 8–24.
7. *Долгаев С. В.* Правовое регулирование оборота ценных бумаг [Текст]: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03/ Долгаев Сергей Евгеньевич; Волгоградская академия МВД РФ. – Волгоград, 2002. – С. 12.
8. *Кныш М. И.* Конкурентные стратегии: учебное пособие. – СПб., 2000. – С. 10.
9. *Погребняк С.* Принципи права: доктринальні питання// Право України. – 2013. – № 9. – С. 217–226.
10. *Горєв В. О.* Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України: авт. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. — К., 2007.
11. *Щербина В. С.* Принципи господарського права як напрями модернізації господарського законодавства підприємництва // Правове забезпечення підприємництва в умовах сучасного ринку. Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. С. Щербина (голова), В. І. Полухович та ін. – К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. – С. 13.
12. *Боднар Т. В.* Забезпечення публічних і приватних інтересів у договірних відносинах за участю суб'єктів підприємництва // Правове забезпечення підприємництва в умовах сучасного ринку. Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. С. Щербина (голова), В. І. Полухович та ін. – К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. – С. 16.
13. *Дрішлюк В. І.* Публічний договір (цивільно-правовий аспект) : авт. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. — К., 2007.
14. *Корчак Н. М.* Державне регулювання відносин конкуренції в Україні (господарсько-правовий аспект): монографія. – Національна академія прокуратури України, 2014. – С. 43.
15. *Родионов И. Б.* Теория систем и системный анализ [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://victor-safronov.ru/systems-analysis/lectures/rodionov/00.html>.
16. *Безух О. В.* Трансформація господарських правовідносин в умовах сучасного ринку // Правове забезпечення підприємництва в умовах сучасного ринку. Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. С. Щербина (голова), В. І. Полухович та ін. – К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. – С. 19–37.
17. *Dunning T. J.* Trade's Unions and Strikes: Their Philosophy and Intention. – London: Published by the author, and Sold by M. Harley, № 5, Raquet court, Fleet street, E.C. 1860. – P. 35–36. – 52 p., цитата за: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Изд. 2-е. – Т. 23. – С. 770.

Bezukh A. V. Economic (business) and civil circulation: the nature and differences under market economy conditions

The article analyzes the essence of economic (commercial) and civil turnover, their difference in market conditions.

Keywords: economic turnover, turnover of civil, economic competition.

Безух О. В. Хозяйственный (коммерческий) и гражданский оборот: сущность и отличия в условиях рыночной экономики

В статье анализируется сущность хозяйственного (коммерческого) и гражданского оборота и их различия в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: оборот, гражданский оборот, экономическая конкуренция.

ПОНЯТТЯ ЛЕГІТИМНИХ ОЧІКУВАНЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ

Беляневич О. А.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу правового забезпечення ринкової економіки НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Статтю присвячено проблемам, що виникають при застосуванні судами України автономного поняття легітимних очікувань, напрацьованого практикою Європейського суду з прав людини як об'єкта правового захисту. На основі аналізу рішень ЄСПЛ та Верховного Суду України запропоновано концептуальні підходи їх подолання при розгляді судами справ про захист права власності та спорів, що виникають у зобов'язальних відносинах.

Ключові слова: автономні поняття, легітимні (розумні) очікування, правова визначеність, право на мирне володіння майном.

Ідея передбачуваності (очікуваності) суб'єктом відносин правових наслідків (правового результату) своєї поведінки, яка відповідає існуючим в суспільстві нормативним приписам, утворює основу принципу правової визначеності і відображена в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що визнається в Україні джерелом права (ст. 17 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»). Так, згідно з усталеною прецедентною практикою ЄСПЛ (рішення у справах «Реквеньї проти Угорщини», «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства), «Коккінакіс проти Греції», «Бесарабська Митрополія проти Молдови») однією з вимог, що впливає зі слів «встановлений законом», є вимога передбачуваності: норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, яка дає громадянину змогу керуватися цією нормою у своїх діях.

Чи не найбільше питань як теоретичного, так і прикладного характеру викликає застосування вітчизняними судами тих понять та юридичних конструкцій, які або взагалі не відомі системі права України і не мають будь-яких аналогів, або мають в ній інше змістовне навантаження. Однією з таких конструкцій, яка дедалі частіше трапляється в судових рішеннях, зокрема господарських судів, є «легітимні (законні) очікування» як об'єкт правового захисту.

У більшості випадків поняття «легітимні (законні) очікування» розглядається як елемент верховенства права та як елемент юридичної визначеності. Водночас легітимні очікування розглядаються і як об'єкт правового захисту (охорони), що не є тотожним суб'єктивному праву або законному інтересу.

Розуміння «законних очікувань» саме як елемента юридичної визначеності втілюється в практиці Суду ЄС, який у справі *Salumi* наголосив, що дія (наслідки) права Співтовариства має бути чіткою і передбачуваною для тих, на кого воно поширюється. Далі Суд послався на свої попередні рішення у справах *Racke v Hauptzollamt Mainz* (1979) та *Hauptzollamt Landau* (1979), в яких він неодноразово підкреслював важливість принципів правової визначеності і законних очікувань, а також вказав, що «принцип правової визначеності покликаний запобігати випадкам набрання чинності положеннями законодавства Співтовариства до моменту їх публікації і що така можливість є винятковою, коли це обумовлено цілями відповідного законодавства та у випадку, якщо законні очікування тих, на кого воно поширюється, належним чином забезпечені».

На цей час єдиної теорії легітимних (законних) очікувань, придатних для всіх національних правопорядків, немає.